



REPUBLIC OF GHANA

NZEMA

EVOLE 2023 GHANA EZUAVOLE NE EZUKOADWEKE NWO NDOTOLE NE

*Mɔɔ Fale Maanle ne 2023 Ezukoa gyinlabelɛ Ngyehyɛlɛ
Ne Anwo La Sikalepele*



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”



“Dua ngyehyeleε kpale zo yεamaa ezukoa gyinlabelε ne mεε εgyigya la akpogya ε nwo zo yeagyinla ε gyake azo bieko.”

Maanlema bahola alua adenle εhye azo anwu ye nzi adenle:

Evole 2022 Ezuavole ne Ezukoadweke Nwo Ndotole Ne nee Arane Gya Nwo Ngyehyele Ne Mεε Fale Maanlema anwo la, bekola benyia anzeε bekenge bie befi Yintanete Nyεma zo wε:

www.mofep.gov.gh

Ebiamε, saa εhya Edweke/εgengadeε εhye bie anwo ngilenu a, twe bikye ye Maanlema Ngitanwolile εfese Kpole ne mεε wε Gya Sonvole Gyima ne anu la (wε Ngenla):

Public Relations Office

New Building

Ground Floor

Room 001 or 003

P. O. Box MB 40

Accra – Ghana

Email: info@mofep.gov.gh



Nuninyɛne

Ekponle Ngakyile :	4
Nwolɛ Edwɛkɛ.....	6
MUKENYE.....	9
EVOLɛ 2022 EZUKOA GYINLABELɛ NE	10
EZUKOA Mɔɔ BɛNYIANLE Wɔ EVOLɛ 2022 NE ANU NEE GYIMA Mɔɔ BɛVALE BɛLILE LA	12
EVOLɛ 2023 NEE EZUKOAWDɛKɛ NWO NDOTOLɛ NE ANWO EZUKOA NOW NGYEHYELEɛ Wɔ AVINLI- MEKɛ NU	17
EZUKOADWɛKɛ NDOTOLɛ NE ANWO EZUKOA NEE GYIMA.....	21
NE Mɔ ANWO KAKɛDUALE	21
NINYɛNE Mɔɔ SONVOLɛ GYIMA GYIMA NE Mɔ BAYɛ LA.....	22
ADWULALEɛ	39

Ekponle Ngakyile :

Nvoninli 1: Ezukoa mɔɔ yɛnyianle wɔ Siane Gyɛne kɔdwu Siane ɛhɔnla evolɛ 2022 ne anu ɛya-nyɛnu sikalɛpɛlɛ	13
Nvoninli 2: Kake mɔɔ yɛduale Siane Gyɛne kɔdwu Siane ɛhɔnla wɔ evolɛ 2022 ne anu la ɛya-nyɛnu.....	14
Nvoninli 3: Maanle ye anu kakebɔlɛ (Siane ɛhɔnla, 2018 – 2022)	15
Nvoninli 4: Ezukoa Mɔɔ Bɛbanyia wɔ evolɛ 2022 ne anu la Sikalɛpɛlɛ (w` Ghana Sidi Mgbe mgbe nu)	19
Nvoninli 5: Evolɛ 2022 Gyimalilɛ ne mɔ anwo kakebɔlɛ ne (wɔ Ghana Sidi Mgbe mgbe nu)	20



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

“ Mekkɛ ɛhyɛ anu, yewɔ anwongyelele mɔɔ vi nwole mɔɔ befa beɣua milahyinli nu nee maanle maanle zo nwole kputaa awole mɔɔ ɛno la anu ɔlua zo yɛ ezukoa ne anwosesebe ɛhɔ aze. Ninyɛne ɛhyɛ mɔ ɛli ezukoa mɔɔ yɛnyia nee yɛ gya muala ɛmaa maanlema anwo ɛhyele be kpole kpale.” Noko akee yɛgyi yɛ kpundii.

”



Nwolɛ Edwekɛ

Ɛvolɛ ɛhyɛ bayɛ ɛvolɛ ko mɔɔ yɛ rɛlɛ ɛnrɛvi ɛlɛ kɛ yɛva anwongyelele yera kpale wɔ maanle ye ezukoa gyinlabelɛ nu a. Kolonavaelɔso ewulenzane ne yeke ɔti wɔ maanle ye anu wɔ siane nna ne mɔɔ li moa wɔ ɛvolɛ 2020 anu kɛ mɔɔ ɔzile ewiade ye ɛleka biala mɔɔ ye guabelɛ ne maanle gyima gyima hɔle aze ɔmaanle ezukoa mɔɔ anrɛɛ ɔwɔ kɛ maanle ne nyia la azo dele, na bɛbɔle ɔ nzi kake mɔɔ ɛnee bɛtɛyele nwolɛ ngyehyelee biala wɔ ezukoadwekɛ ndotolɛ nwo ngyehyelee ne anu, wɔ ɛhonlɛ mɔɔ bɛko bɛtia ewulenzane ne la ati.

Yɛbɔ yɛ ezukoa nwo ngyehyelee ne abo mekɛ mɔɔ ɛnee yɛ adwenle yɛ yɛ kɛ yɛ nwo ɛlɛtɔ yɛ wɔ ngyegyɛle ngakyile ne mɔɔ kolonavaelɔso ewulenzane ne vale rɛlɛle yɛ la, ngyegyɛle gyɛne rale yɛ now zo wɔ zɔhane mekɛ ne anu. Ɔmaanle yɛzɛkyele ezukoa mɔɔ yɛnyianle ye wɔ ɛvolɛ 2017 kɔdwu 2019 ne anu la amuala. Ngyegyɛle ɛhyɛ mɔ, mɔɔ li moa la a le Russia-Ukraine konle ne yɛɛ akee noko ngyehyelee titili bie mɔ mɔɔ yɛyɛle wɔ ezukoa ɛliɛliɛ nwo wɔ ngyehyelee ne anwo la, bɛanliɛ bɛando nu wɔ ye mekɛ nu. Ɛhyɛ maanle ye anwosesebɛ mɔɔ yɛlɛ ye wɔ ezukoa ɛliɛle nu la azo dele bɔkɔkɔ. Ewiade Gya Azokoɛlɛ ne duale yɛ nee bɛ ngitanwolilɛ adenle, yɛ ezukoa ɛliɛle wɔ maanle ye anu anwo ngyehyelee anu mianle, yɛ kake mɔɔ yɛtua mɔɔ yɛtɛkolale ye tua la hɔle anwuma maanle yɛ bosea nwo nzinwo ne noko vole na ɔlua zo yɛ sidi ne anwosesebɛ hɔle aze bɔkɔkɔ.

Yɛmɔti, wɔ mekɛ mɔɔ maanle gyɛne zo ezukoa moalɛ mɔɔ yɛnyia yɛfi ɛku ɛku mɔɔ bɔ bosea la nee maanle gyɛne zo ezukoa ɛnyianlɛ hanle aze, ninyɛne mɔɔ yɛkɛla yɛfi maanle gyɛne zo yɛba mɔɔ hɔle anwuma ɔlua ninyɛne dɔɔnwɔ dɔɔnwɔ mɔɔ maanle ne ta totɔ fi maanle gyɛne zo, nee kake mɔɔ yɛtua wɔ bosea mɔɔ yɛbɔ la anwo hɔle zo hɔle anwuma la, yɛɛ yɛ Gana ezukoa ne bolɛ mɔɔ ɔsonle la hanle aze a. Ɛhyɛ ɛmaa asetɛnla mɔɔ nuhua yɛ se la ɛha yɛ muala, Arane ne nee awie ko biala. Azelebo nwolɛ mɔɔ ye bolɛ ɛhɔ anwuma ɛmaa ninyɛne dɔɔnwɔ awolɛ ɛhɔ anwuma la ɛmaa ninyɛne awolɛ ɛvo ɛragyinla ɛyanyɛnu abulanla 40 anzi kpɔkɛ nna 4 wɔ siane Bulu ne anu wɔ ɛvolɛ 2022 ne anu.



“Dua ngyehyelee kpale zo yemaa ezukoa gyinlabelle ne mɔɔ egyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

Ye nwo ehyele ye kpale, na Arane di nwole nyane doɔnwo wɔ mɔɔ anwongyelele ehye ehwehwe era ye nwo zo la anwo. Arane ne balua adenyia ehye azo yeaye menli ekpunli bie mɔ; Melalile Ayialeka, Gyimayevoma Ngamɔnu Eku Eku, Eku mɔɔ nea Gyimayevoma anyunluhɔle Eku, Eku mɔɔ envea Arane abo na bekponde maanle ne anyunluhɔle, Gana Kɔmpɛle Eku Eku, Gana Guadivoma Eku, Eku mɔɔ nea Nwomazukoale zo, Eku mɔɔ ye nvedenvedenu, nee Ganama mɔɔ kɔ zo sɔ ye avinli wɔ anwongyelele meke ehye anu la amuala mo.

Megyinla ye maanle kpinyinli Nana Addo Dankwa Akuffo Addo agyake anu meawula awie ko biala anwosesebe ke Arane ne elɛfa ngyehyelee mɔɔ baboa yemaa maanle ne ezukoadweke agyinla kpundii, na yeanyia ezukoa yeaye anyunluhɔle gyima wɔ

maanle ne anu, yeade ninyene mɔɔ yekela yefi maanle gyene zo la azo, na yedaye yeava ninyene yehɔ adɔne wɔ maanle gyene zo na yeabo menli mɔɔ enle bie la anwo bane la yeatoto ye adenle nu amaa awie biala anwo adɔ ye.

Ɔvi zɛhae meke ye anu, ezukoaledɛe mɔɔ yɛnyia ke maanle la emaa yɛnwu ke ɔwɔ ke yedaye mumua ne yɛdua ngyehyelee kpale zo yɛtoto ye ezukoadweke boe yemaa ye ezukoa gyinlabelle ne mɔɔ egyigya la kpogya gyinla ɔ gyake azo kpundii. Awulae baboa ye na yemaa ye anwosesebe mɔɔ yɛbahola yeava yeaye ehye a.

Nyamenle eyila be!



Ken Ofori Atta

Maanle Gyasievole Sonvole



“Dua ngyehyeleε kpale zo yeamaa ezukoa gyinlabelε ne mεε εgyigya la akpogya ε nwo zo yeagyinla ε gyake azo bieko.”



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

MUKENYE

1. Ɛvole 2023 ezuavole ezukoadweke ndotole nwo ngyehyelee ne sikalɛpɛle kile ezukoa mɔɔ Arane nyianle ye wɔ ɛvole 2022 ne anu, mɔɔ ɔkpɔndɛ ke ɔnyia nee ke ɔbazi yeava ezukoa ne yeali gyima la. Bodane mɔɔ ɛvole 2023 ezukoa nwo ngyehyelee ne gyi zo la a le “Ndenle kpale mɔɔ yɛdua zo yɛamaa yɛ ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya agyinla ɔ gyakɛ azo la.”
2. Ɛvole dodo bie mɔɔ eze ɛho la, ezukoa nwo ngyehyelee fofole biala mɔɔ bekeye la le gyima ngakyile mɔɔ bekpɔndɛ ke befa beye a a, ɔnva nwo ke deba wɔ ɛke. Tɛ ɛhye angome a maa ngyegyɛle ba yɛ ezukoa edweke nwo a, na eza ɔmaa meke bie mɔɔ eze ɛho la yɛtua kake deba wɔ gyima deba ne mɔ anwo na ɔlua zo ɔmaa gyima ne mɔ amuala awole kɔ anwuma wɔ nzinwo ne mɔɔ wɔ nwole la ati.
3. Wɔ ɛvole 2023 ye anu, Arane bayɛ ngyehyelee nee gyima fofole noko ɔbanlea ɛmaa beawie gyima gyima mɔɔ ɛnee wɔ ɛke deba la.



EVOLɛ 2022 EZUKOA GYINLABELɛ NE

Ezukoa mɔɔ Benyianle Titili

5. Wɔ evolɛ 2022 ne evolɛ-ngyɛnu ne ezukoa nwo ngyehyelee ne anu enleɛnleɛnle nu, Arane vale bodane ɛhye mɔ ziele ɔ nye zo:
 - i. Ezukoa dodo mɔɔ benyianle hole ɔ nyunlu ɛya-ngyɛnu anzi kpɔkɛ (3.7);
 - ii. Anle-nwole ezukoa ne nyianle anyuhole ɛya-ngyɛnu anzi kpɔkɛ (4.3);
 - iii. Ninyɛne awolɛ vole yele ɛya-ngyɛnu anzi kpɔkɛ (28.5) wɔ evolɛ ne awielee;
 - iv. Ezukoadwekɛ nwo ndotole ne anwo kakɛ yele ɛya-ngyɛnu anzi kpɔkɛ (6.6);
 - v. Ezukoa mɔɔ ɔwɔ kɛ ɔka la yele ɛya-ngyɛnu anzi kpɔkɛ (0.4); yɛɛ
 - vi. Maanle zo ezukoa mɔɔ bɛhyia la yeanye boɛ fee a ɔwɔ kɛ bɛkola bɛfa bɛkɛla maanle zo ninyɛne wɔ siane nsia nee foa mekɛ nu.

6. ɔwɔ nuhua kɛ arane ɛyɛ ngyehyelee wɔ ye ezukoadwekɛ nwo, noko saa yɛnea kɛ ye ezukoa gyinlabelɛ zile yele wɔ Siane Gyɛne kɔdwu Siane ɛhɔnla, 2022 ne anu a, yɛnwu kɛ ngyɛgyɛle ne tɛbɔkɔ ɔ nyunlu ɔlua mɔɔ ɛlekɔ zolɛ wɔ ewiade nee ye maanle ye anu la ati. ɛhye mɔ lale ali wɔ ye ezukoa ɛzenzanle bolɛ ne mɔɔ ɛnee ɛnginla ɛleka ko la, ninyɛne awolɛ mɔɔ hɔle anwuma, kakɛ mɔɔ yɛangola yɛadua, ezukoa nwo ngyɛgyɛle yɛɛ ngyɛgyɛle mɔɔ vile maanle zo rale la anwo. Kɛ ye ezukoa gyinlabelɛ ne yele wɔ Siane Gyɛne kɔdwu Siane ɛhɔnla ne wɔ evolɛ 2022 la ɛne:
 - i. Wɔ ɛvolɛ 2022 foa ne mɔɔ li moa la anu, ye ezukoa muala gyinlabelɛ hole anwuma ɛya-ngyɛnu anzi kpɔkɛ (4.0) yɛɛ evolɛ 2021 ɛdeɛ ne le ɛya-ngyɛnu anzi kpɔkɛ (3.9) wɔ mekɛ ko ne ala anu;



- ii. Alɛɛ nee ninyɛne gyɛne awolɛ hɔle anwuma ɛya-nyɛnu anzi kpɔkɛ (40.4) wɔ Siane Ɛhɔnla 2022 ne anu. Ɛhye ɛnee wɔ aze ɛya-nyɛnu anzi kpɔkɛ (37.2) wɔ Siane Bulu ne anu yɛɛ ɛya-nyɛnu anzi kpɔkɛ (33.9) wɔ Siane Ɛwɔkɛɛ ne anu;
- iii. Maanle kakɛ ne (mɔɔ le yɛ ezukoa ngelata) yɛle maanle ezukoa mumua ne ɛya-nyɛnu anzi kpɔkɛ (7.4) yɛɛ mɔɔ ɛnee yɛ nye la kɛ anrɛɛ ɔwɔ kɛ yenya la yɛle ɛya-nyɛnu anzi kpɔkɛ (6.2). Kakɛ wɔ ɛvolɛ 2021 anu yɛle ɛya-nyɛnu (2.0) yɛɛ mɔɔ bɛzuzule la le ɛya-nyɛnu (1.0) wɔ yɛ ezukoa gyinlabelɛ ne anu. Dɛɛ titili mɔɔ vale ɛhye rale la a le kakɛ dɛba mɔɔ yɛduale wɔ ɛvolɛ 2021 nee mɔɔ ɛraze ɛhɔ anu la yɛɛ akee mekɛ ɛhye anu kakɛ ɛdɛɛ mɔɔ yɛbɔ la.
- iv. Maanle kakɛ mɔɔ ne yɛle Maanle ezukoa mumua ne ɛya-nyɛnu anzi kpɔkɛ 75.9 wɔ Siane Ɛhɔnla ne awielee wɔ ɛvolɛ 2022 ne anu. Wɔ Bolonyia Siane ne anu wɔ ɛvolɛ 2021 ne anu, ɛnee kakɛ ne le ɛya-nyɛnu anzi kpɔkɛ 76.7. Kakɛ ne hɔle anwuma titili ɔlua yɛ ezukoa ne anwosesebɛ ne mɔɔ ɛhɔ aze la ati
- v. Maanle zo Ezukoa mɔɔ bɛnyianle wɔ Siane Ɛhɔnla ne awielee wɔ ɛvolɛ wɔ 2022 ne anu la yɛle Ameleka Ezukoa dɔla ne mgbe mgbe 6,591.8. Bɛbahola bɛava ɛhye bɛahɛla Maanle zo ninyɛne wɔ Siane 5.2 anu. Wɔ Bolonyia Siane ne awielee wɔ ɛvolɛ 2021 anu ɛnee ɛhye le Ameleka dɔla ne Mgbe Mgbe 9,695.2. Ɛhye kola kɛla Maanle zo ninyɛne wɔ siane 4.1 anu.
- vi. Saa yɛfa Gana sidi ne anwosesebɛ ne yɛtoto Ameleka dɔla ne anwo a zolɛ dele ɛya-nyɛnu 54 anzi kpɔkɛ 2. Yɛka ɔ muala yɛbɔ nu a zolɛ dele ɛya-nyɛnu 4 anzi kpɔkɛ 1 wɔ Bolonyia Siane ne awielee wɔ ɛvolɛ 2021 anu. Zɔhane ala yɛɛ Gana sidi ne anwosesebɛ ne azo dele ɛya-nyɛnu 45 anzi kpɔkɛ ko 5 wɔ British ezukoa ne anwo a. Yɛka sidi ne anwosesebɛ ne amuala yɛbɔ nu a zolɛ dele ɛya-nyɛnu 3 anzi kpɔkɛ 1 wɔ Bolonyia Siane ne awielee wɔ ɛvolɛ 2021 anu.



EZUKOA MƆƆ BENYIANLE WƆ ƐVOLE 2022 NE ANU NEE GYIMA MƆƆ BEVALE BELILE LA

7. Ɛvole 2022 ye foa ne mɔɔ li moa ezukoa now ngyehyelee ne anwo mgbondabule ne maanle beyele nzenlanlee wɔ ezukoa now ngyehyelee ne anu ɔlua mɔɔ ɛleko zo wɔ ewiade nee maanle ye anu ati.
8. Mɔɔ da ali wɔ gyima gyima mɔɔ arane yele wɔ Siane Gyene kodwu Siane Ɛhonla ne anu wɔ ɛvole 2022 ne anu la kile ke yɛɔle kake wɔ ye ezukoa ɛnyianle nu meke mɔɔ yɛlile ye ezukoa ne ke mɔɔ ye nye la ke yɛdi ye ala la.

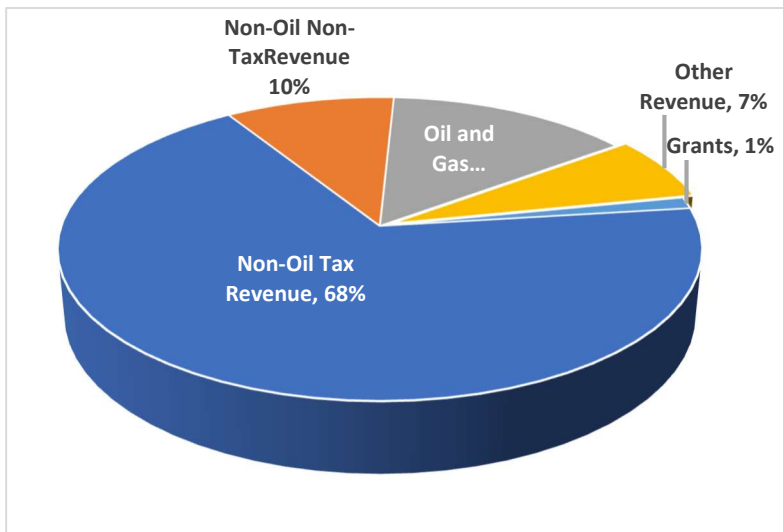
Ezukoa mɔɔ benyianle la

9. Ezukoa dodo mɔɔ maanle ne nyianle nee mɔɔ maanle maanle zo amra vale hyele ye kɔɔɔti yele Gana sidi mgbe mgbe GH¢65,399 (ɔle ezukoa mɔɔ yɛnyia wɔ maanle ye anu la ɛya-nyɛnu 11.0). Ezukoa dodo mɔɔ ɛnee ye nye la zo la ɛnee le Gana sidi mgbe mgbe GH¢67,307 (ɔle ezukoa mɔɔ yɛnyia wɔ maanle ye anu la ɛya-nyɛnu 11 anzi kpɔke 4). Meke ko ne ala anu wɔ ɛvole 2021 ne anu, yɛnyianle Gana sidi mgbe mgbe GH¢49,108 (ɔle ezukoa mɔɔ yɛnyia wɔ maanle ye anu la ɛya-nyɛnu 10 anzi kpɔke 7).
10. Saa efa ɛto mɔɔ ɛnee ye nye la zo wɔ ɛvole ne la anwo a, maanle ezukoa ne nee maanle maanle zo ahyɛɛdeɛ ne kɔɔɔti ɔle sinli Gana sidi mgbe GH¢1,909 anzɛɛ ɛya-nyɛnu 2 anzi kpɔke mɔtwɛ 8 yɛɛ ye ɛvole bieko ɛdeɛ le ɛya-nyɛnu 33 anzi kpɔke 2. Ye sinlidɔle wɔ ye ezukoa ɛnyianle ne anu la vi anwosesebe mɔɔ ɛnee ɛnle ndenle ngakyile ne mɔ mɔɔ yɛvale zo yɛliele ye adwule ngakyile ne mɔ anu la.
11. Ngilenu nvoninli 1, ne kile ndenle ngakyile mɔɔ yɛvale zo yɛnyianle ezukoa ne la ko biala ɛya-nyɛnu wɔ Siane Gyene kodwu Siane Ɛhonla ne ɛvole 2022 ne anu.



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

Nvoninli 1: Ezukoa mɔɔ yɛnyianle wɔ Siane Gyene kɔɔwu Siane Eɔɔnla ɛvole 2022 ne anu ɛya-nyɛnu sikalɛpɛɛ



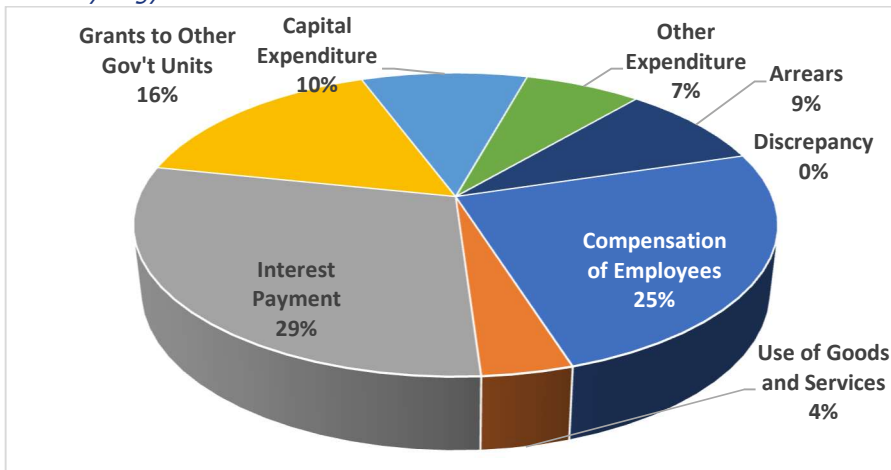
Gyima mɔɔ bevale Ezukoa ne belile (kake)

12. Ezukoa mɔɔ arane vale lile gyima kɔɔɔti (kake dɛba nee ngakyile mɔɔ boka nwo) wɔ mekɛ ne anu rayɛle Gana sidi mgbe GH¢109,421 (ɔle ezukoa mɔɔ yɛnyia wɔ maanle ye anu ɛya-nyɛnu ɛya-nyɛnu 18 anzi kpɔkɛ 5). Ehye hɔle anwuma ekyii dɛlale mɔɔ ɛnle be nye la zo mɔɔ ɛnee le Gana sidi mgbe GH¢103,992 (ɔle ɛya-nyɛnu 17 anzi kpɔkɛ nsia 6). Ehye le ɛya-nyɛnu 5 anzi kpɔkɛ 2. Kake ne anwuma ekyii mɔɔ ɔhɔle la titili gyi ezukoa mɔɔ yɛzɛkyele wɔ nzinwo nwo kake ɛduale nee ezukoa mɔɔ yɛfa yɛmaa Arane gyene ekpunli bie ne mɔ la azo.
13. Nvoninli 2: Ezukoa Mɔɔ Bevale Belile Gyima wɔ Siane Gyene ne mɔɔ kɔɔwu Siane Eɔɔnla ne anu wɔ ɛvole 2021 ne anu la Sikalɛpɛɛ



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

Nvoninli 2: Kake mɔɔ yɛduale Siane Gyene kodwu Siane Ehonla wɔ evole 2022 ne anu la ɛya-nyɛnu



Gyimayele ne anwo Kakɛduale

14. Arane kake mɔɔ ɔɔɔɔ ye gyima gyima mɔɔ ɔyɛle la anwo la kɔɔɔɔ yɛle Ghana sidi mgbe GH¢44,022 (ɔle ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 7 anzi kpɔke 4) wɔ meke mɔɔ ɛnee be nye la ke yɛbanyia Ghana sidi mgbe GH¢36,684 (ɔle ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 6 anzi kpɔke 2). Maanle ne anu ezukoa a bevale beduale kake ne a. Maanle gyene zo ezukoa mɔɔ bevale beduale kake meke zɔhane anu la le Ghana sidi mgbe GH¢6,531 (ɔle ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 1 anzi kpɔke 1).

Maanle Kake wɔ evole 2022 ne anu

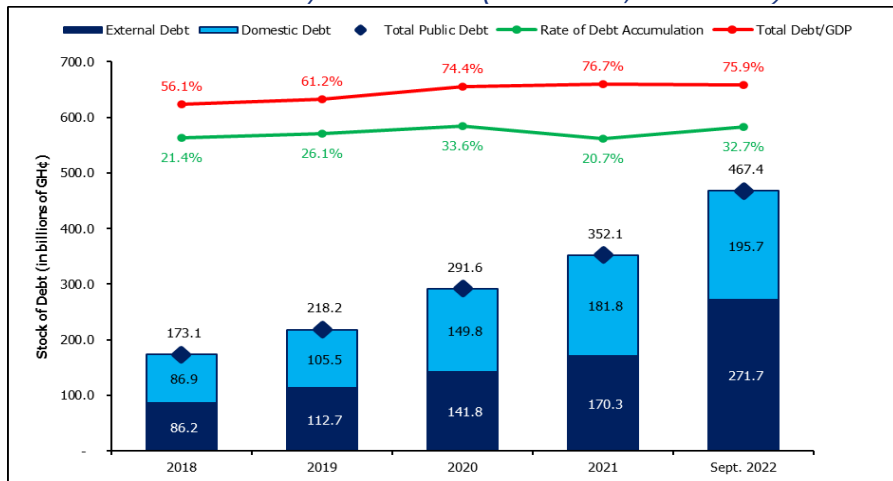
15. Maanle kake mɔɔ bevale bedole gua wɔ Siane Ehonla ne awielee wɔ evole 2022 ne anu la kɔɔɔɔ yɛle Ghana sidi mgbe mgbe GH¢467,371.32 (mɔɔ le Ameleka dɔla mgbe mgbe US\$48,871.34) mɔɔ gyi ɛke ne maa ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 75 anzi kpɔke 9 la. Ehye le kake mɔɔ yɛɔɔle ye ye maanle ye anu mɔɔ ye dodo le Ghana sidi mgbe GH¢195,657.61 mɔɔ gyi ɛke maa ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 31 anzi kpɔke 8 la. Maanle maanle zo kake yɛle Ghana sidi mgbe mgbe GH¢271,713.71 mɔɔ gyi ɛke maa ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 44 anzi kpɔke 1 la.



“Dua ngyehyelee kpale zo yeamaa ezukoa gyinlabelē ne mɔɔ egyptyga la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakē azo bieko.”

16. Maanle ye anu kake ne hɔle ɔ nyunlu ɔlua bosea nzinwo ne mɔɔ hɔle anwuma la yɛe maanle maanle zo kake ne yeke kpole ne wo sidi ne anwosesebe ne mɔɔ hɔle aze la ati.

Nvoninli 3: Maanle ye anu kakɛbɔle (Siane Eɔhɔnla, 2018 – 2022)



Ɔvi: Azokoeele mɔɔ nea ezukoa zo eke

Evole 2023 ne anu Ezukoa mɔɔ ye nye la zo la

17. Arane anye la zo ke wɔ evole 2023 -2026 ne anu bebanyia ninyene ehye ene:

- i. Yekye ye ezukoa mumua ne anu a ɔbanyia anyunluhɔle eya-nyyenu 4 anzi anzi kpɔke 3;
- ii. Anle nwole mumua ne yekye nu a ɔbanyia anyuhɔleeyanyyenu 4.0;
- iii. Ninyene awole anwumahɔle ɔwɔ ke yekye nu a ɔgyinla eya-nyyenu 8± azo;
- iv. Ɔwɔ ke ye ezukoa mɔɔ baha la bolo zo eya-nyyenu 1 anzi kpɔke 3 wɔ evole 2023-2026 anu; yɛe
- v. Yeanye boe fee la, ɔwɔ ke ye ezukoa mɔɔ wɔ maanle gyene zo la kola kela ninyene siane nna.



18. Ezukoa nwo ngyehyelee mɔɔ bebava beali gyima wɔ ɛvole 2023 ye anu la ɛne.
- i. Ɔwɔ kɛ ye maanle ye anu ezukoa mumua ne kɔ anwuma ɛya-nyɛnu 2 anzi kpɔkɛ 8;
 - ii. Ɔwɔ kɛ ezukoa mɔɔ vi anle nwole ninyɛne nu ba la anwuma ɛhɔle dwu ɛya-nyɛnu 3.0;
 - iii. Ɔwɔ kɛ yɛte ninyɛne awole mɔɔ fo wɔ Bolonyia Siane ne anu la azo ɛya-nyɛnu 18 anzi kpɔkɛ 9;
 - iv. Ɔwɔ kɛ ye ezukoa mɔɔ baha la ye molozo kile ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 0 anzi kpɔkɛ 7; yɛɛ
 - v. Yeanye boɛ fee la, ye ezukoa ɔwɔ kɛl kola ninyɛne siane 3.3.



EVOLɛ 2023 NEE EZUKOAWDEKɛ NWO NDOTOLɛ NE ANWO EZUKOA NOW NGYEHYELEɛ Wɔ AVINLI- MEKE NU

Ezukoa ngyehyelee ɛyɛle

19. Arane bava ezukoa ɛnyianle nwo ndenle mɔɔ ɔ muala bamaa yɛ ezukoa ne ɛya-nyɛnu 1 anzi kpɔkɛ 35 yeado Melalile Ayialeka ne anyunlu ɛmaa bɛanleɛnlea nu na bɛalie bɛdo nu. ɛhye baboa wɔ yɛ ezukoa ɛnyianle nwo agyakɛ ɛdule ne. Ndenle ne bie mɔ a le ɛhye mɔ;
- Sigalɛte nee ninyɛne mɔɔ bɛfa tɛba bɛyɛ la awo adwule ne nzenzanleɛ bara nu amaa ɔ nee ECOWAS ɛdeɛ ne ayɛ ko, bɛbavola adwule mɔɔ bɛdie wɔ nza anu ɛsesebɛ nwo bɛadɛla mɔɔ bɛdie ye wɔ bia (nza) nwo la.
 - Bɛbado vaate anu bɛavi ɛya-nyɛnu 12 anzi kpɔkɛ 5 bɛaho ɛya-nyɛnu 15. Eza bɛbayɛ nzenzanleɛ wɔ mɔɔ ɔnle kɛ bɛtua vaate wɔ la anu.
 - Bɛbahakyi adwule mɔɔ bɛdie wɔ gyima gyima ɛkɛ siane biala anu bɛayɛ ye mɔɔ bɛdie ye dahuu biala mɔɔawie biala yua la.
 - Bɛbade adwule mɔɔ bɛdie wɔ ezukoa dodo biala mɔɔ bɛkoyɛ anzɛɛ bɛkɔfa bɛto ɛkɛ la azo yeavi ɛya -nyɛnu 1 anzi kpɔkɛ 5 yeaho ɛya-nyɛnu 1. Eza bɛbamaa adenle mɔɔ ɛkola ɛyɛ ezukoa kenle biala a.
 - Ndenle gyɛne bie mɔ noko mɔɔ bɛkponde kɛ bɛnea la a le ɛhye mɔ:
 - Bɛbadɔne 5G anwoma nu anwosesebɛ ne;
 - Bɛbabɔ mɔdenle bɛanlea kɛ bɛkɛli sua nwo adwule ɛliele mɛla ne azo;
 - Bɛbanlea kɛ bɛkɛnyia nvasɔɛ bieko bɛaboka dɛba ne mɔɔ bɛɛ wɔ Jubilee nwole ne anwo la anwo; yɛɛ
 - Bɛbaɛ nzezanleɛ wɔ bɛ adwule mɔɔ bɛnyia la anu amaa bɛayɛ kakebɔle mɔɔ ba wɔ ninyɛne mɔɔ yɛangola yɛanyɛ la anwo na bɛabu mgbonda mɔɔ fale ninyɛne bɛyɛle la angome kye anwo.



Ezukoa mɔɔ bɛfa bɛdi gyima la anwo ngyehyelee

20. Saa yɛye ezukoa ɛiele ngyehyelee ne mɔɔ arane ɛzuzu nwo ɛdo ɛkɛ la a, eza yenlea ezukoa mɔɔ bɛfa bɛdi gyima anwo ngyehyelee bie mɔ mɔ baboa wɔ yɛ ezukoa nwo ngyehyelee ne anwo la. Bɛbɛ a le ɛhye mɔ:

- Arane badua ezukoa mɔɔ ɔtua ɔboa ahyiavole la yeavi kekala Gana sidi Ghs45 siane biala ne yeahɔ Gana sidi GHs90 na yɛamaa bɛ dodo ne mɔɔ kekala le awuke awuke 344,185 la aɔɔ ɔ nyunlu. ɛhye kile kɛ ɔbado bɛ ezukoa ne anu Gana sidi Ghs45. Ndenle ɛhye mɔ bamaa ezukoa ne anwo ndotole ne aɔɔ anwuma avi Gana sidi mgbe GHs197.5 wɔ ɛvole 2022 anu ahɔdwu Gana sidi mbge GHs395;
- Arane bado ezukoa nwo ngyehyelee mɔɔ bɛyɛ wɔ menli mɔɔ to alee maa mbɛda mɔɔ wɔ mɔlebebo sukulu ne mɔ anu la la anu mgbe GHs138,
- Arane bahɔ zo ade ɛya-nyɛnu 30 yeavi Maanle Kpanyinli, ye Boavole, Azonvole, Bɛ Aboavole, Maangyeba nee Maanzikiyi Azonvole, yɛɛ Maanyɛle nu gymayɛvoma nee bɛdabɛ mɔɔ bɛdeda arane gyima gyima nloa la bɛ ahatuale nu;
- Arane bade ezukoa mɔɔ ɛnee bɛpɛ bɛto ɛkɛ la azo yeavi kekala ɛya-nyɛnu 25 ne yeahɔ ɛya-nyɛnu 17 anzi kpɔkɛ 5;
- Arane bava arane ezukoa mɔɔ ɔbapɛ yeado ɛkɛ la amuala yeahɔwula arane ezukoa ngamɔnu ngyehyelee ne mɔ abo amaa bɛanlea bɛayɛ ezukoa mɔɔ bɛnyia nee mɔɔ bɛdi la anwo gyima kɛ mɔɔ ɔwɔ kɛ bɛwie ye yɛ wɔ ɛvole 2023 ne awielee la.
- Bamaa SOEs ne mɔ ahatuale ndonu ara aze na yeagyinla ɛleka mɔɔ ɔwɔ la ala mɔɔ bɛyɛ ahatuale now ngyehyelee biala a ɔngakyi wɔ ɛvole biala anu a;

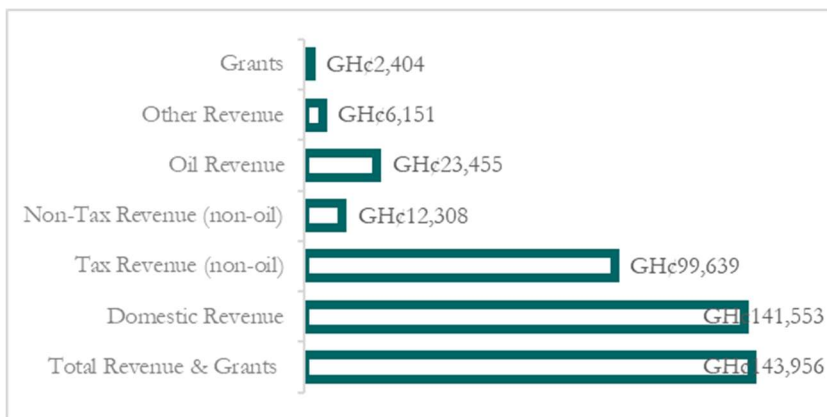


“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

Ezukoa ɛkpondɛ wɔ ɛvole 2023 ne anu

- 21. Wɔ ɛvole 2023 anu, Arane anye la kɛ ɔbanyia ezukoa nee ahyɛlɛdɛɛ mɔɔ ye dodo bayɛ Ghana sisi mgbe GH¢143,956 (ɔle ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 18.0). ɛhyɛ bagyinla ezukoa nwo ngyehyelee mɔɔ ɛngakyi la azo- dodo ne ala bayɛ adwule ɛlilɛ nwo ngyehyelee -mɔɔ le ɛya-nyɛnu 1 anzi kpɔkɛ 35 la.
- 22. Ezukoa nee ahyɛlɛdɛɛ ne amuala bayɛ maanle ye anu ezukoa sisi mgbe GH¢141,552 mɔɔ kile anyuhɔle wɔ ɛvole ne anu ɛya-nyɛnu 46 anzi kpɔkɛ 6 tɛla mɔɔ bɛzuzule wɔ ɛvole 2022 ne anu la. Ahyɛlɛdɛɛ mɔɔ Boavolema badua la le Ghana sisi mgbe GH¢2,403 (ɔle ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 0 anzi kpɔkɛ 5).

Nvoninli 4: Ezukoa Mɔɔ Bɛbanyia wɔ ɛvole 2022 ne anu la Sikalepɛle (w` Ghana Sidi Mgbe mgbe nu)



Dvi: Azokoelɛ mɔɔ nea ezukoa zo ɛkɛ

Ezukoa ɛhyɛle wɔ ɛvole 2023 anu

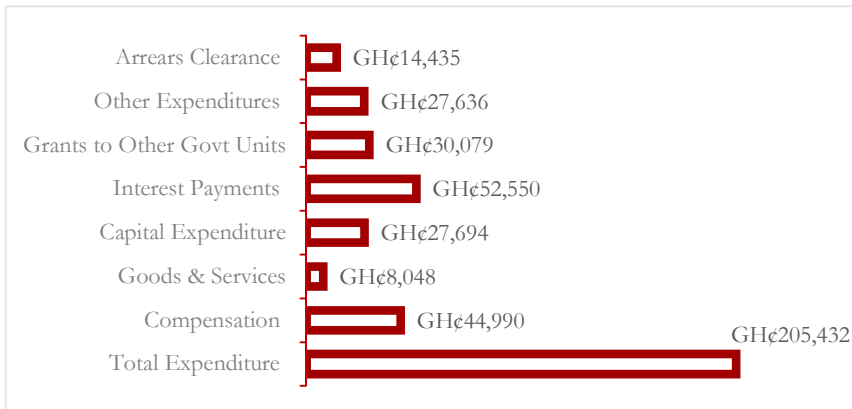
- 23. Ezukoa mɔɔ bɛbava bɛali gyima la dodo bayɛ (mɔɔ kake dɛba ɛduale boka ye la) Ghana sisi mgbe GH¢205,431 (ɔle ye ezukoa ne ɛya-nyɛnu 25 anzi kpɔkɛ 6). Saa yɛfa kake mɔɔ yɛsuzu kɛ anrɛɛ yɛbabɔ ye wɔ ɛvole 2022 anu la yɛtoto mgbondɔ mɔɔ yɛva ye nye yɛbu la anwo a, ɔda ali kɛ kake ne azo bade ɛya-nyɛnu 0 anzi kpɔkɛ 3. ɛhyɛ le kake titili mɔɔ yɛbabɔ ye wɔ ɛvole ne anu la. ɛhyɛ da ye ali wienyi kɛ amgba Arane ɛvuale ɛtafe zo kɛ ɔbamaa maanle



“Dua ngyehyelee kpale zo yeamaa ezukoa gyinlabelē ne mɔɔ egyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

ne ezukoa gyinlabelē ne akpogya agyinla ɔ gyake azo mɔɔ ngyegyelē biala enrera nwo a. Evole 2023 kake ehyelē ne anwo edwēke wɔ ngilenu nvoninli 5 anu.

Nvoninli 5: Evole 2022 Gyimalilē ne mɔ anwo kakebɔle ne (wɔ Ghana Sidi Mgbe mgbe nu)



Ɔvi: Azokoelē mɔɔ nea ezukoa zo eke



EZUKOADWEKƐ NDOTOLƐ NE ANWO EZUKOA NEE GYIMA NE MƐ ANWO KAKƐDUALƐ

2022 Ezukoadwekɛ Ndotolɛ nwo ngyehyelee ne anu

24. Saa yɛnea ezukoa nee ahyɛɛdɛɛ mɔɔ maanle ne nyia ye dodo m (mɔɔ kakɛ dɛba boka nwo) a, ezukoa mɔɔ ka ɔ nzi wɔ ezukoadwekɛ ndotolɛ ne anwo la le Gana sidi mgbe GH¢61,475. Ɛhye le yɛ ezukoa ne ɛya-nyɛnu 7 anzi kpɔkɛ 7 la. Ezukoa ngelata titili mɔɔ ka le ezukoa le Gana sidi mgbe GH¢8,925. (ɔle yɛ ezukoa ne ɛya-nyɛnu 1 anzi kpɔkɛ 1).
25. Maanle zo nee maanle ye anu ezukoa a bɛbava bɛadua kakɛ ne a. Eza yɛ nye la kɛ ezukoa ne bie bavi aboavolɛ bie mɔ ɛkɛ wɔ ngyehyelee mɔɔ yɛ nee Maanle Maanle Ezukoa Kuane ne gua zo ɛɛyɛ wɔ ndenle mɔɔ fale kɛ bɛsi bɛsɔ kakɛ nloa la anwo la.



NINYENE MƆƆ SONVOLE GYIMA GYIMA NE MƆ BAYE LA

27. Ngyenu ehye da sonvole gyima gyima titili bie mɔ mɔ arane eye wɔ evole 2022 anu nee ninyene mɔɔ bedwenle nwo ke bebaye wɔ evole 2023 ne anu la ali.
28. Gyima ehye mɔ adiabo ne gyi Arane evole avinli meke nu Maanle Anyuhɔle Ngyehyelee (2022-2026) ne azo. Ngyehyelee ne bodane a le ke ɔboa yɛamaa Arane ngyehyelee ne mɔɔ yeye wɔ Gana dwenle ɛ nwo “ɛreladane kpale” ngyehyelee ne anwo la ara nu. Eza ye nye la mɔɔ ɔbavi maanle maanle zo wɔ UN ngyehyelee 2030 nee Abibile Ngamɔnu ngyehyelee 2063 ne azo la.
29. Foa ehye ka ninyene titili mɔɔ Arane yele wɔ evole 2022 ne anu la, nee mɔɔ bebaye wɔ evole 2023 ne anu la anwo edweke.

Alee ɛnyianle now baneɔle

30. Arane elua ngyehyelee ɛmaa ɛyasovoma mra mɔɔ di munli mgbe 2.7 wɔ evole 2022 ɛyazonle meke ne anu. Yeye ehye amaa ye kpɔkeɔle mɔɔ yebo ye ɛyazonle nwo la ara nu.
31. Arane luale ayɛmoaziele maa alee nee gyima ngyehyelee ne azo ɔle ngɔkɔle 120,000 na ɔhyele ɔmaanle mraale 1,000 wɔ maangyeba nee maanzikyɛ ne mɔ (Savelugu, Sagnarigu, Wa maangyeba ne, Nandom, Sissala East, Krachi East, Nkwanta South, Techiman North yɛe Nkoranza). Menli mɔɔ ati yele boe la nyianle tunli mɔɔ batile wɔ nu. Tunli ne fa ngɔkɔle 120.
32. Tɛ ehye angome, eza ɔɔle ayɛmoa mɔɔ beɛle dole 3,750 le ɔhyele ɔmaanle gyima gyima mɔɔ benea nyɛmoa mraale ɔɔnwo ɛnyianle zo la. Eza ɔmaanle ɛyasovoma 45 ayɛmoa ne bie na ɔdie be ɔfi ngyegyeye mɔɔ benyia ye wɔ alee alee eluale nu la. Ehye boa maa bekola beɛdi be gyima ke ɔwɔ ke beye ye a la.
33. Wɔ evole 2023 anu, arane badu agyake ninyene mbaka bie mɔ eluale nwo. Bebaɛye mbaka le kashu, ngu, kukue, areɛ, amango



nee wolɔba mɔɔ ye dodo le mgbe 5.65 bɛamaaa le ɛyasovoma 175.

34. Wɔ ɛvole 2022 ne anu, arane zile azua mɔɔ bɛfa ninyɛne bɛsie nuhua la 65 mɔɔ maanle bɛnyianle mra tono 80,000 bɛbokale mɔɔ wɔ ɛkɛ dɛba anwo la. ɛhye boka arane “Maanzikyi ko Ninyɛne ɛziele Sua ko” ngyehyelee ne mɔɔ bɛyɛ bɛfa bɛazo ngyegyɛle mɔɔ wɔ alee alee ɛkpɔɔɔle nwo la anloa la na ɔlua zo ɛyasovoma anyia ezukoa kɛ mɔɔ ɔfɛta la.
35. Wɔ ɛvole 2023 ne anu, arane bawie Tamale pike ɛzile gyima ne mɔ mɔ wɔ Sunyeri, Tousal/Jeyiri, Tasundo yɛɛ Gilang la. Eza na ɔbaziezie nzulenyianle ɛleka ɛleka mɔɔ wɔ Vunania nee Gilang.

Maanle ye anu fetɛlaeza ɛyɛle

36. Arane ɛdo ɔganek fetɛlaeza dodo mɔɔ bɛfa bɛmaa ɛyasovoma anu ɛmaa yehɔ ɔ nyunlu amaa yeazo sinlidɔle ne mɔɔ rale ayile fetɛlaeza ne ɛhyɛle nu la anloa anu la. Arane yele ɛhye ɔlua kenle nsa ye ngyegyɛle mɔɔ rale wɔ adenle mɔɔ bɛdua zo bɛyɛ alee ayile fetɛlaeza ne mɔɔ bɛfa bɛdua debie anu la. Agyakɛ ɛdule ɛhye ɛmaa alee ɛnyianle ɛhɔ ɔ nyunlu yɛɛ eza yɛde ɛzulɔle mɔɔ wɔ alee nwo baneɔle now la azo.
37. Wɔ ɛvole 2023 anu, arane bazi na yeabuke gyima gyima mɔɔ bayɛ aleɛluale ɔganek fetɛlaeza wɔ ye maanle ye anu. ɔbanyia moale yeavi Ezim ezukoaziele ɛleka ne.
38. Wɔ ɛvole 2022 anu, luale fɛle ɛziele maa alee nee gyima ngyehyelee ne azo zieziele fɛɛziele ɛleka ɛleka 124, (nuhua 108 le nzubula yɛɛ mɔɔ bɛva kyenze bɛyɛ la le 16). ɔmaanle alee mɔɔ bɛfa bɛmaa fɛle ne mɔ la ahodoku 17,460. Gyima gyima nee menli ɛkpunli bie mɔ nyianle pike ngakyile mɔɔ fɛle mɔɔ bɛsie bɛ wɔ nuhua a.. Eza bɛmaanle fɛle ɛzielema 294 ndetele wɔ adenle kpale mɔɔ bɛbava zo bɛazie bɛ fɛle ne mɔ la anu. Wɔ mekɛ ko ne ala



“Dua ngyehyelee kpale zo yeamaa ezukoa gyinlabela ne mɔɔ egyptya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

anu eza beamaanle menli 408 wɔ ke bedabe mumua ne bebazi beaye alee beamaa fele ne mɔ la anu.

39. Wɔ evole 2023 anu, arane bamaa nzubula 300, kyenze bula 40 yee tapoline tanke 52. Eza ɔbahye alee mɔɔ bebava beamaa fele la ahodoku 35,000 yee ekpɔke mgbe 3 yee kondolo mrale yeamaa ekpunli ekpunli 50.

Kookoo Gyima ne

40. Wɔ kookoo gyima ne anu, arane luale ngyehyelee ngakyile mɔɔ bie a le ezieziele, eluale bieko, ayile ekpulule, fetelaeza eguale nee mbaka nwo epepele maanle mgbavole nee mbelera nyianle gyima ye. Gyima ehye mɔ eboa emaa beva anwosesebe mɔɔ bele la beye gyima mɔɔ nvasoe wɔ zo, ɔlua zo bede azua mgbole zo ehɔle ne azo.

41. Wɔ evole 2023 anu, arane bahɔ zo adoa ngyehyelee ne azo eza ɔbabuke gyima yeazo mɔɔ ɔwɔ eke deba la azo na yeade ngyegyeye mɔɔ arane le wɔ gyima mɔɔ menli ennya enye la azo.

Lateleke kenlanee Anwosesebe Gyima

42. Amaa beade kenlanee anwosesebe enyanle ne nee ye ehyele ne mɔ azo na beamaa ye ehyele ne ali munli la, beyele nzenzanle wɔ Achimota Mallam kenlanee anwosesebe emaanle nyema ne mɔɔ ye anwosesebe le 161KV la anu. Bewie gyima ne ye emaa benya kenlanee.



43. Arane anye zo dee enwunle a le ke ɔmaa lateleke kenlanee anwosesebe ne adwu nleka dɔɔnwo wɔ evole 2024 anu. Ehye ati



azua azua 157 yɛɛ bɛvale bɛ bɛguale maanle ne ɛdeɛ ne azo wɔ siane ɛhɔnla 2022 ne anu a. ɛhyɛ ɛboa ɛmaa kɛnlanɛɛ ɛnyianle adenle mɔɔ ɛnɛɛ ɔlɛ ɛya-nyɛnu 87 anzi kpɔkɛ 03 wɔ ɛvolɛ 2021 anu la ɛhɔdwu ɛya-nyɛnu 88 anzi kpɔkɛ 54.

44. Arane ngyehyelee a le kɛ ɔwɔ kɛ bɛsɔ nɛnlanɛɛ wɔ azua mɔɔ mɔɔ nzule ɛbɛnga bɛ ɛyia nɛɛ ɛlɛka ɛlɛka mɔɔ bɛ ɛhɔlɛ yɛ se la azo. ɛhyɛ ati yɛva ndenle fofolɛ mɔɔ bɛdua zo bɛsɔ kɛnlanɛɛ mɔɔ tɛ lateleke nɛnlanɛɛ anwosesebɛ ne bie a ɔhyia la yedo gua wɔ azua ɛhyɛ mɔ azo. Bɛwie gyima mɔɔ bɛlɛyɛ yɛ wɔ Azizkpe, Aflive yɛɛ Alorkpem azua mɔɔ wɔ azule nye wɔ ada Aduduleɛ Maanzikyɛ ne mɔɔ wɔ Ngenla Maanzinli ne anu la yɛ.
45. Wɔ ɛvolɛ 2023, arane baboɔboa ɔ nwo wɔ lateleke kɛnlanɛɛ mɔɔ vi Ngenla-Kumasi la anwo, Adɔlɛɛ afoa nu kɛnlanɛɛ ɛmaanle anu ɛhakyilɛ gyima ne yɛɛ eza ɔbaboɔ “Arane ɛhɔ Sola” gyima ne wɔ yɛ ɛyɛlɛ nwo.
46. Arane bava nɛnlanɛɛ a hɔ azua 400 zao aboka dɛba ne anwo wɔ SHEP-4, SHEP-5 yɛɛ Turnkey gyima ne mɔ anu wɔ ɛvolɛ 2023 anu. Bɛbava lateleke nɛnlanɛɛ anwosesebɛ bɛahɔ azua bie mɔ mɔɔ bɛkpa nu bɛyɛyɛ bɛ la azo wɔ Afao, Nzandɛlɛ, Bonlo, ɛsɛlɛnu yɛɛ Aduduleɛ sɔlɔ maanzinli ne mɔ anu.



Gyima nwo Agyakɛdule

47. Sumunli siane Ehonla ne evolɛ 2022 ne anu, mgbavolɛ nee mbɛlɛra Gyima ɛkpondɛ Azokoolɛ ne eva menli 80,735 wɔ ye ngyehyelee ngakyile ne mɔ abo.
48. Wɔ evolɛ 2022 ne anu, arane luale NAELP ngyehyelee ne azo, azo ɔbukele gyima adenle ɔmaanle menli 2,300 wɔ azelɛ nee mbaka eluale nu; gualɛ mra mgbe 20 boale eluale anyuhɔlɛ ngyehyelee ne mɔɔ gyima ne. Ehye maanle menli mgbe 80,071 mɔɔ le mgbvolɛ nee mbɛlɛra la nyianle gyima yɛle wɔ Akotom, Adinkra, Akwatiakwaso Fufuo nee Hohoe
49. Wɔ evolɛ 2023 anu, arane bahɔ zo
- aziezie azelɛ eeka 1,000 mɔɔ ɛzɛkye wɔ azua bie mɔ mɔɔ bɛkpa nu beyeye bɛ la azo la fofolɛ na yeabo nwole bane. ɔbalua mbaka mɔɔ sonle bolɛ le kɛ kukue, arelɛ, akutue yɛɛ amango mgbe 1 yeava yeaboa anyuhɔlɛ wɔ ɛyayɛlɛ nee ehoayɛlɛ fofolɛ ɛyɛlɛ nu;
 - akpondɛ mra ɛgualɛ ɛleka ɛleka 10 ɔbabuke gyima mgbe 100,000 anwo adenle a; yɛɛ
 - atete menli mɔɔ dua awuleyɛlɛ adenle zo tu azelɛbo agudɛɛ nee bɛdabɛ mɔɔ bɛbahola bɛayɛ zɔhane la 20,000, kɔmpɛlɛ ngyikyɛ mɔɔ tu azelɛbo agudɛɛ 200 wɔ agudɛɛdule nwo kpɔkɛdele nu, banebelɛ mɔɔ di munli yɛɛ ndenle fofolɛ nee kpale mɔɔ kɔmpɛlɛ ne kola fa bɛ now to zolɛ wɔ agudɛɛ ɛdule nu la.



“Dua ngyehyelee kpale zo yeamaa ezukoa gyinlabela ne maa egyptyia la akpogya o nwo zo yeagyinla o gyake azo bieko.”

Edawo Bo o Bo

50. Arane le adwenle ke yeanye boe fee la obabuke gyima mgbe ko yeamaa mgbavole nee mbelera wa evole 2022-2025 meke nu. Obamaa mgbavole nee mbelera bosea maa nzinwo ne wa aze beabuke be ti anwo gyima wa 'edawo bo o bo' ngyehyelee ne anu.



51. Baye Evole 3 ngyehyele maa boa gyima ngyiki maa menli titili maa anwo hyia la a le mgbavole nee mbelera wa (evole 40 maa ba aze la) be gyima ngitanwolile, gualile nwo adenyia, mela zo elile yee ke gyima ne munlile si di beamaanle menli 70. Ehye anwo kake yele mgbe la amuala yele Gana sidi mgbe GH¢1.98.
52. Arane, Gana ezukoazielvoma Eku yee 'Commercial' ezukoaziele baange ne eva be sa ewula ngelata bo wa ndelebebo nu wa 'edawo bo o bo' gyima ne anwo. Eza baangema ne emaa ezukoa maa ye dodo baye Gana sidi mgbe mgbe GH¢1.169 maa le eya-nyenu 30 ke beva bebo nwole kake.



Dua Amunli Gana zo yeazo Ngyegyɛɛ mɔɔ ɛlobɔ ɛhakyilɛ fa ba la anloa

53. Wɔ ɛvole 2022 ne anu, beluale Gana amunli kenle ne azo behyele mbaka atuatɛ keye mgbe 26.55 yɛɛ beluale nuhua mgbe 24.44. Eza bɛmaanle bɛ mbaka atuatɛ mɔɔ bie mɔ a le ofram, emire, wawa, kokrodua, teak, cedrela, gmelina, cassia, eucalyptus yɛɛ mahogany mɔɔ bɛ dodo le mgbe 12.9 ɛmaa beluale.



Amunli Gana Kenle

54. Beluale mbaka wɔ azɛɛ mɔɔ ye koate le eeka 11,692 azo. ɛhye le nzenzaleɛ mɔɔ behyele ye wɔ Maanle ɛhoayɛɛyɛɛ Ngyehyelee ne nzuzule mɔɔ ɛnee ɛlɛnea, azɛɛ mɔɔ ye kpole le eeka 17,000 la.
55. Wɔ ɛvole 2023 anu, bebalua Amunli Gana Kenle ne azo balua mbaka keye mgbe 20.
56. Ewiade maanle nu ɛhakyilɛɛ ne le ngyegyɛɛ kpole kpale wɔ ewiade ye ezukoa gyinlabelɛ now. ɛhye si ɔɔ ɔlua ninyɛne ɛtane ɛtane mɔɔ ɔtwehwe ɔba wɔ ye kpɔkɔdele yɛɛ aleɛ nwo la. Eza ɔgyegyɛ maanle bie mɔ mɔɔ ɛnlɛ nwole anwosesebɛ le kɛ Gana la. Edwɛkɛ mɔɔ 'V20 Minli ɛzɛkyɛɛ ɛva ɛdo gua la kile kɛ Gana angome kye zɛkyɛɛ ezukoa mɔɔ ye dodo le \$15,200,001,695 la wɔ Maanle nu ɛhakyilɛ nwo. ɛhye le kake mɔɔ bebɔle wɔ ɛvole 2000 mɔɔ ba 2019 ne anu la.



57. Amaa yeahola yɛazo maanle nu ɛhakyile now ngyegyɛle ne anloa la, arane bahɔ zolɛ akpondɛ mbaka ngakyile mɔɔ bɛdua mɔɔ kola gyinla kpundii wɔ nzuwiele anzɛɛ maanle nu reserese ɛyɛle meke nloa la yeava yɛazo ngyegyɛle ne anloa. Eza ɔbava ezukoa yeawula nzule mɔɔ bɛfa bɛyɛ egyinli la anu wɔ maanle ye eleka biala. ɔbazi menli adua ɛmaa bɛava bɛ now bawula nyɛmoa ɛziɛle nu amaa bɛanyia ezukoa na yɛmɔ azi kake mɔɔ ɔyɛ a bɛbɔ ye wɔ alɛɛ alɛɛ ɛluale now la adenle.

Nzule nee ɔkɔɔkɔ ɛyɛle

58. Wɔ ɛvole 2022 anu, Maanzinli Nnu Nzule ɛmaanle Gyima ne mɔɔ wɔ Anwonla Maanzinli nu (ngyɛnu 3 ne) mɔɔ bɛfɛle ye ‘STRABAG’ Nzule Gyima ne la, anwo gyimayɛle ne ɛdwu ɛya-ngyɛnu 9 anzi kpɔkɛ 5 la maa Adaklu Anyigbe; Agotime-Ziope; Tongu Avinli; Ho Adɔleɛ yɛɛ Tongu Solɔ Maanzinli ne mɔ nzule. Saa bɛwie nzule ɛhye yɛ a, ɔbayɛ nvasoɛ yɛamaa azua 424 yɛɛ menli mɔɔ bɛ dodo bo 234,000 la.

59. Arane doale ɛnweanloa now banebɛle gyima ne azo kɛ ɔfa yeabo ɛnweanloa azua azua ne mɔ anwo bane yeavi bɛ ɛnrinziɛle nee bɛ ɛyile now. ɔbɔle menli bɛ azedɛlanle nee ninyɛne now bane meke ko ne ala anu ɔvile nyevile ɛzɛkyɛle sa nu. Kekala, ɛnweanloa banebɛle gyima ne anwo gyimayɛle eleka mɔɔ ɛhɔ ɛdwu la a le Dansoman (ɛya-ngyɛnu 97), Komenda (ɛya-ngyɛnu 95), Elmina Nɔɔzo III (ɛya-ngyɛnu 92), Cape Coast (ɛya-ngyɛnu 80) and Anomabu (ɛya-ngyɛnu 75), Dixcove (ɛya-ngyɛnu 40) Aboadze Nɔɔzo II (ɛya-ngyɛnu 45) yɛɛ Ningo-Prampram (ɛya-ngyɛnu 50).

60. Wɔ ɛvole 2023 anu, arane bahɔ zo adoa gyima ngakyile mɔɔ bɛbɔ ɔ bo dɛba la azo na eza yeabo ɛnweanloa banebɔle gyima ne fofole abo wɔ Blekusu (Nɔɔzo II), Apam, Axim (Nɔɔzo II), La nee Teshie, Dansoman (Nɔɔzo II), Shama, Ningo-Prampram (Ngyɛnu 2), Tema New Town, Anloga, Takoradi yɛɛ ‘Maritime University’ ɛnweanloa banebɔle gyima ne mɔ.



Kale Ndenle

61. Wɔ evole 2022 ne anu, gyimalile mɔɔ wɔ La Enweazo Adenle ne anwo mɔɔ le Ngenla Tema adenle ne anu ɛɛɛɛle yɛɛ Nungua Eweene ne azo adenle fofole ne mɔɔ doa zo nsa la ɛyele ɛleko zole.



La Enweazo Adenle ne ɛyele ne Guabele

62. Wɔ Arane mɔɔndenle mɔɔ ɔlebo ye wɔ ye kale ndenle ne mɔ mɔnwɔ ɛyele now nee banɛbole mɔɔ ɔkpɔndɛ ke ɔkpogya zo wɔ ye ademgbɔle ne mɔ azo la ati, bebo gyimayɛle bo wɔ Tema-Aflao yɛɛ Tema-Akosombo ademgbɔle ne mɔ azo; Assin Foso-Praso adenle ne azo ɛzieziele mɔɔ nuhua 1.2km le Assin Fosu awɔndenle ne mɔ mɔnwɔ nna ɛyele noko ɛleko zole; beɛkye keteke adenle ne mɔ la kale adenle ne abo la tweene fofole yɛɛ beɛye adenle ne mɔ azo nɔndenle ne mɔ noko fofole wɔ Assin Fosu Assin-Praso.



Obetsebi Lamptey Ngyenu. 2

63. Bɛgua zo beɛye Obetsebi Lamptey adenle ne mɔɔ doɔdoɔ zo la nee nwole gyimayɛle ngakyile ne mɔ. Ehye le ngyenu 3. Mɔɔ bewie



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinabele ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

Tema adenle ne eleka mɔɔ kale ne bɔ mgboleka wɔ now kola na beaze (gyenu 1) la, akee bebabo Obetsebi Lamptey adenle ne ndazo ne mɔɔ tɔ zole nsa la abo. Ehye noko le ngyenu mɔɔ tɔ zole 2 la.

64. Maanzinli ngakyile nee Maanzinli-nu-ndenle ne mɔ mɔɔ bebɔle ɔ bo wɔ 2019 ne anu la amuala ɛyele eleko zo mɔɔ ɔka ekyii bewia a. Nuhua ne mɔɔ bewie la a le ehye mɔ:

Nɔma.	Gyima ne Duma	Maanzinli	Ye Tendenle (km)
1	Osiem - Begoro adenle ne fofole ɛyele - Lot 5	Adudlee	24.8
2	Golokwati-Wli adenle ne anu ɛkpogyale (km10-km27)	Anwɔnla	17.0
3	Nsuta – Beposo adenle ne anu ɛkpogyale Lot 3	Nzandele	7.0
4	Nkonya Wrumpɔng – Kwamikrom adenle ne boɛyele	Oti	21.0
5	Bawjiase - Adeiso adenle ne anu ɛkpogyale (bie mɔ)	Avinli	15.0
6	Tamale - Salaga adenle ne azo adokule ɛduoduale - Lot 1	ɛselenu	25.4



“Dua ngyehyelee kpale zo yeamaa ezukoa gyinlabela ne moƒ eƒyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

65. Ndenle bie mo mo ɔka ekyii bewie ye ye la a le shye mo:

Nɔma.	Gyima ne Duma	Maanzinli	Ye Tendenle (km)	Ehɔnla Eiseko zole (%)
1	Navrongo - Naga adenle ne anu ekpogyale (km 2.7 - km 42.2) - Lot 1	Sɔb Anwuma Adudulee	39.5	45
2	Wa-Bulenga-Yaala adenle ne anu ekpogyale (Km 6.0- km 37.0) - Lot 1	Sɔb Anwuma Adolee	31.0	52
3	Salaga - Ekumdipe - Kpandai adenle ne anu ekpogyale (Km 26.7 - km 45.3) yeƒ Kpandai - Nkanchina adenle ne anu ekpogyale eƒyele (10.8km) - Lot 2	Sɔb	29.4	69
4	Yagaba - Mankarigu adenle ne anu ekpogyale (Km 12.0 - km 24.0) yeƒ Mankarigu - Nawuni a adenle ne anu ekpogyale (Km 0.0 – km 17.5) - Lot 4	Sɔb Adudulee	29.5	76
5	Daboya - Mankarigu adenle ne anu ekpogyale (Km 30.0 - km 63.1) - Lot 5	Eseleɔnu	33.1	52
6	Atebubu – Kwame Danso adenle ne boeƒyele	Bono Adudulee	35.0	30
7	Anwiankwanta – Obuasi adenle ne anu ekpogyale	Nzandele	30.0	90
8	Nalerigu – Gbintri adenle ne anu ekpogyale (Km 6.0 – km 46.0) - Lot 2	Sɔb Adudulee	40.0	70
9	New Abirem – Ofoasekuma adenle ne boeƒyele (Km 0.0 - km 33.2) - Lot 2	Adudulee	33.2	99
10	Bogoso – Insu Siding-Huni Valley adenle ne anu ekpogyale - Lot 4	Adblee	26.0	83
11	Sefwi Wiawso - Akontombra adenle ne anu ekpogyale (Km 0.0 - km 15.0) - Lot 2	Adblee Sɔb	15.0	75
12	Akrodie - Sayereso adenle ne anu ekpogyale (Km 0.0 - km 20.0) - Lot 1	Ahafo	20.0	85
13	Menji – Bui adenle ne anu ekpogyale (Km 0.0 – km 30.0) - Lot 1	Bono	30.0	98.4



14	Ndenle bie mɔ mɔ bekpa nu beye be wɔ be boeyee nwo Ngenla Suakpole	Ngenla	25.0	78
----	--	--------	------	----

Nwomazukoale

66. Amaa arane nzuzule ke ɔɔ mɔdenle ke ɔ sa keha ninyene dodo biala mɔɔ hyia wɔ sukulu ne mɔ enleanle nu nee nwomazukoale asa ngane ngane ne mɔ gyimalile ara nu la, arane hyele bɔɔso mɔɔ fa menli 66 ngoko 175, ahale mɔɔ be nzi la eke la (pekapo) 71, yee Telata 2 ɔmaanle sukunwɔ yee be sa anloa gyima sukulu ne mɔ mɔ wɔ maanle ye anu la amuala.
67. Wɔ evole 2022 ne anu, arane yele ndetele maanle mrenyia 3,724 yee mraale 3715 mɔɔ ye be sa anloa gyima wɔ be sa anloa gyima sukulu ngakyile ne mɔ anu amaa yeaziezie be wɔ be gymanyianle nu na gyima adenle noko abuke amaa be ɔlua zo yeade ehya zo.
68. Bieko, betetele menli 248 wɔ suazo anyuhɔle nee be- now-baneɔle gyimalile ngilehilele nu wɔ Namunamu Anyuhɔle now Ndetele Kolegyi ne mɔ wɔ Kwadaso la anu ke behɔboa azua azua (ezuavole) wɔ anyunluhɔle gyima nu.
69. Wɔ evole 2023 anu, bebatete namunamu nu ngilehilevolema 500 wɔ be-now-baneɔle nee suazo anyuhɔle nu. Eza bebaye ngyehyelee fofole wɔ gyima enyanle adenyia le ke saminyale, aboka enwonle, ninyene mɔɔ befa leda beye amaa beali boe wɔ be azedenlanle nu na eza beanyia ezukoa.



KPOKEDELE

70. Ebunlu le ewule etane etane bulu ne maa anu ko maa teko zo ku menli wa maanle ye anu a. Wa Arane modenle maa olobo wa kpokedele now ke otu ebunlu ewule ne abo la, yela adwuleso adenle maa befele ye (LSM Implement app) maa bedua zo benwu eleka maa nretenrete adolee wa wa maanzikyie ne maa anu na beku be la ali. Kekala Ho Ndeteele Asopiti ne fa ‘CT’ nvoninli ehylee milahyinli nee debie maa befa bewula sonla nu benwu eleka maa gyegye ye la di gyima wa eke yee eza bedo ayileyele kale maa boa maa bekola bebo kpokedele nwo nolo na eza be nee menli di ngitanwo a.
71. Wa evole 2022 ne anu, arane wiele gyima ehye maa; bezile kpokedele nleka ngyebangyeba wa Debiso, Nsutam yee Tiawa; maanzikyie asopiti wa Konongo, eleka maa benea be na beto be eke ekyii wa Aflao, Elubo, Keta, Kumasi Nyiake yee Sewua; yee eleka maa benea menli maa ebunlu ehye be nee eleka maa ede o nwo maa begua menli maa enyia COVID 19 ne bie wa Korle Bu.
72. Wa evole 2023 ne anu, arane baho zo aye ngyehyeele wa adenle maa asopiti gyimayeevo fa zo tu la anwo. O nee United Kingdom arane ne beava be sa bewulowula ngelata bo beahile ngitanwolile nee ndelebebo maa era be avinli la.
73. Arane baho zole ava maanle silibole gyima ne nee Gana eleka maa benea nwonane nye ewule ewule la ara maanle ye anu. Bebala ebunlu silibole nyile ne maa ali wa evole 2023 anu yeade menli dodo maa wu la azo wa maanle ye anu.

Menli now banebole

74. Wa evole 2022 anu, arane vale agbolisi apenle 5,000 wa Gana polisi gyima ne anu. Ehye le agyakedule maa oletu ke yeamaa gyimayeevoma maa wa banebole gyima ne anu la dodo ne aho o nyunlu. Ehye baboa yeamaa beali mela nee pelepelelele zo.
75. 73. Gyima ne dele polisi gyima ne asa ngane ne maa ye nvedenvedenu wa menli maa wu da mogya nu edweke nu la.



Ngane ɛhye wɔ Awuleyɛɛ nwo nvedenvedenu ɛyɛɛ ekpunli (CID) ne abo la; ɔvale baneɔvoma mɔɔ ɛbe wɔ menli mɔɔ fa adu kɔ awuleyɛɛ la ɛhyɛɛ nu la ɔtotole nleka titili bie mɔ (AATF), ɔdele polisi asa ngane ne mɔɔ fa moto kɔ akpɔsa wɔ azuamgbole bie mɔ azo la yɛɛ akee ɔvale polisima mɔɔ fa atwe kɔ baneɔɔɛ la asa ngane ne dole zo. Ndenle fofole ɛhye mɔ amuala le ndenle mɔɔ gyima ne kulo kɛ ɔdua zo ɔkpogya baneɔɔɛ wɔ maanle ye anu la zo a.

76. 74.Arane doale gyima mɔɔ wɔ Ngyɛnu III ne abo. Gyima ɛhye le azua mɔɔ besi bɛamaa Banebeɛ Gyimayɛvoma ne a. Ɔle baneɔɔɛ gyima ne bɛ tɛnlabelɛ nu ngyehyelee mɔɔ maa adenle kɛ bezi azua ngoko 320 bɛamaa Gana polisi gyima ne wɔ Gana maanle ye anu polisima Ndetɛɛ sukulu nemɔɔ wɔ Tesano la anu a.

77. Arane lua Maanle Esiane nwo Baneɔɔɛ Eku ne anwo zo boale menli 15,772 mɔɔ esiane dole bɛ la.

78. Wɔ ɛvole 2023 anu, polisi gyima ne bayɛ ninyɛne ɛhye mɔ:

- Bade polisi gyima ne asa ngane ne mɔɔ bɛfɛɛ ye ‘Formed Police Unit (FPU)’ wɔ nrenza nu la amaa wɔ Maanzinli 16 anu amaa bɛanlea amaa bɛanlea mɛla zo ɛlilɛ nee ɛbne zo ɛnleanɛ;
- batete na eza bamaa awuleyɛɛ nloazilɛ nee Nyɛɛɛ ekpunli ninyɛne mɔɔ bɛhyia amaa bɛahola bɛazi awuleyɛɛ mɔɔ bɛfa adu bɛkɔ la aze;
- soa menli 1,500 mɔɔ lɛ ahale 100 bɛkɔ akpɔsa wɔ azua azua zo nee ademgbole nu azo bɛade adu adu awuleyɛɛ mɔɔ ɛzo la anloa; yɛɛ
- tɛɛ polisi gyima ne asa ngane ne mɔɔ nea nyɛɛɛ mɔɔ kɔ zolɛ yɔ ndenle ne mɔ azo la wɔ maanzinli 18 ne anu amaa bɛanlea pɛlɛpɛlɛlilɛ wɔ ndenle ne mɔ azo na bɛade nyɛɛɛ ɛtane ɛtane mɔɔ wɔ yɛ ndenle ne mɔ azo la azo yɛɛ



- ɔbazia ya ateter polisima mɔɔ nea si menli basabasa ɛyele adenle la bieko. Amaa beagyinla be gyake azo na beali be gyima ne ko mɔɔ ɔfeta la.

79. Arane baho zo aye bagua nu ngilehile wo esiane edole zo edele nwo, amia nolobole gymalile nu wo azele ewozole nwo, na yeawula ke azua azua bazi azo be nwo agyinla wo alimoo kokobole nyeele nwo na beade nzuleyile nwo edweke wo eleka eleka wo maanzinli nee maanzikyɛ bie mɔ anu la

80. Bebabo gyima mɔɔ wo foa IV wo banebolenoma gyima Suazile ngyehyelee ne anwo abo wo evole 2023 beamaa Gana Prisons gyima ne.

Akɔsahole

81. Arane balua Gana Akɔsahole azokoele ne azo aye ngilehile mɔɔ anu mia amaa menli anwu ye 'nwo Gana, di Gana, wula Gana, te Gana nwo nganee' na ɔlua zo badɔ ninyene mɔɔ beye ye Gana la wo akɔsahole nee menli eliele gyima ne mɔ anu.

82. Arane nee hotɛlema nee aleedɔnenlema bali ngitanwo amaa beava Gana aleɛ, nee nza ninyene mɔɔ beze, sua nu ninyene, elale nee aleelile nee alie nwo ezieziele ninyene beali gyima amaa mɔɔ bekela befi maanle zo la azo ade.

83. Gana Akɔsahole azokoele ne nee Gana Gualile azokoele ne babo nu aye moale amaa Ganama nee maanle zo amra mɔɔ kpɔnde ke fa be nwo wula nu la.

Ninyene mɔɔ yɛfa yɛko maanle zo aɔne la anwo la anwo agyakedule

84. Kenle nsa ye, ɔlua ninyene mɔɔ Gana kɛla ye dɔɔnwo fi maanle maanle zo la ati yemaa ye ezukoa (sidi) ne anwosesebe edo aze na ehye noko etwe kakɛduale edo ye nwo.



“Dua ngyehyelee kpale zo yeamaa ezukoa gyinlabela ne mo egyptyia la akpogya o nwo zo yeagyinla o gyake azo bieko.”

85. Wɔ Ghana dwenle ε nwo gymalile (CARES) ne ndoazo (ngyenu nwiɔ) ne abo, Arane baye moale amaa be-ti-anwo gymayevoma mo fa maanle ye anu ninyene ko maanle zo nee mo befa maanle zo ninyene titili bie mo beba Ghana la amaa beadele be sa nu na yeabuke adenle yeamaa gualile wɔ zohane ninyene ne mo anu aho zo.
86. Bieko mo boka ehye la a le ke, Arane bava o nwo abeta be--tianwo gymayevoma gyima mo bebukebuke be deba la nee mo kola ye gyima la amaa beadele nu, beaziezie mo hyia moale la na beaye (beakponde) milahyinli mo befa bedi zehae ninyene ne mo anwo gyima la beamaa be.

Mraale, Mrenyia nee Ngakula nwo Banebole

87. Wɔ evole 2022 ne anu, Arane luale Ghana sukulu mbeda Aleemaanle Ngyehyelee (GSFP) ne azo maanle mbeda 3,620,486 mo bewo Arane molebebo sukulu ngoko 10, 832 anu la ale ko, kenle ko, kenle ko biala. Ehye emaa mbeda mo ko sukulu wɔ Arane molebebo sukulu ne mo anu la dodo ne eho anwuma. Saa efa eto evole 2020/2021 edee ne anwo a, mbeda ngyiky kpalɛ ne (KG) mo edee ne le eya-ngyenu 118. Mbada mo bwo “bango ko- nsia” edee ne anwumahole ne le eya-ngyenu 40 yee sukunwickyi ne anu mbada edee ne le eya-ngyenu 72.



88. Arane vale menli mɔɔ ɛ aleɔdonɛ nu sukoanwu nee sukoanyia yɛɛ aleɔtovoma 32,496, bɔbɔ mraale gyima nu, amaa be gya gyinlabela aho anwuma na beanya bie beanlea be mbusua. Eza ɔbukele adenle ɔmaanle ninyene mɔɔ ye ɛyasovoma ne mɔ duolua la anwo gualile hoɔle zo na ɔboale ebelaɔle nu ngyehyelee ne.
89. Arane bamaa bodane mɔɔ gyi ɔ nye zo la, ke ehyiavolema bali aleɛ dahuu na eza beadi aleɛ mɔɔ boa sonla ye kpɔkedele la, ɔluale Ehyiabodule Aduazile Ngyehyelee (LEAP) ne azo ɔmaanle aako ngoko (menli) 344,389 ezukoa fane (meke ngakyile) nnu.
90. Wo ɛvole 2023 ye anu, Arane bahɔ zo amaa mbede mɔɔ wo Arane mɔlebebo sukulu ne mɔ ko biala anu la aleɛ ko wo kenle ko biala mɔɔ bekehɔ sukulu la.
91. Arane bukele azokoeeɛ ne mɔɔ nea menli- nwo gualile nwo edweke ne nee menli mɔɔ fa abodeɛ nu la azokoeeɛ ne mɔ na ɔyele moale mɔɔ di munli ɔmaanle mbede 24, mraale mgbanyinli 46 yɛɛ mrenyia mgbanyinli 27 mɔɔ vale menli-ɛɔnonɛ (menli-nwo gualile) nu la.
92. Arane bahɔ zo yeaye moale mɔɔ anu mia (di munli) kpale la yeamaa menli mɔɔ ɛva ɛɔnonɛ (menli-nwo gualile) nu na beɛ ngoane la. Eza ɔbaye ngyehyelee (mela/ndenle) mɔɔ tia menli-ɛɔnonɛ (menli-nwo gualile), be nee ezuavole mɔɔ bewo azua azua zo la bali adwelie na beahwe menli mɔɔ ka bie a ɔye boe la (mgbanyinli/menli titili) adwenle beazie nolobɔle mɔɔ tia sonla ɛɔnonɛ nwo la azo.



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

ADWULALEE

93. Wɔ ɛvole 2023 ye anu, Arane baɔ zo aboa gyimayɛɛ azokoɛɛɛ ne mɔ (gyimayɛvoma) Azuazilɛ nee Kale ndenle ɛyɛɛ, ɛyazonlɛ, Gyimamgbole nee mɔɔ ɛha la. ɛhye ati, yɛlɛto ɛsale yɛfɛɛ awie biala (maanlera biala) kɛ ɔva ɔ nwo ɔwula Gana maanle ye ɛkyekyɛɛ ngyehyelee (bodane) ne anu ɛsesebɛ amaa ye ɛvɛɛ anyɛ mgbane.
91. Nyamenle ɛyila ye Maanle Gana!!!!!!



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

Edwɛmgbɔkɛ bo ɛhileɛ

Maanzikyi ko, Milahyinli Gyima ko (1D1F) : ɛhye le gyima nee ninyɛne ɛyɛɛ ɛleka ngakyile mɔɔ bɛbukebuke wɔ maanle ye anu maangyeba nee maanzinli ne mɔ anu amaa maanle ne anyia anyunlu wɔ gymabukele nu la. ɛhye bava gyima dɔɔnwɔ arɛɛ ezuavole mɔɔ wɔ maanle ye anu ɛleka biala la.

Abibile Maanle (Bɔra) ne Gualilɛ ɛleka (AFCF): Gualilɛ ngyehyelee mɔɔ bɛyɛ bɛyɛ adwule mɔɔ wɔ ninyɛne mɔɔ Abibilema di nwo gua azo la. ɔmaa adenle maa Abibile maanle maanle bɔ nu di gua na ɔlua zo benyia nvasoɛ bɛfi nu.

Ngyegyɛle zo ɛdele (Moale): ɛhye le adenle mɔɔ yɛdua zo yɛmaa ngyegyɛle bie ka aze la.

Ezukoa/Ninyɛne ɛhyɛle: ɛhye kile kɛ bɛsi bɛkyɛ maanle ne gya nee gymalile nwo ninyɛne bɛmaa arane gyima azokoɛɛ ngakyile ne mɔ la.

Moale (Nzɔzo): ɛsia wɔboɔ anzɛɛ ɛkɔ zo wɔayɛ moale

ɛdanle: Ndanle mɔɔ bɛda nzonle mɔɔ bɛtɔne wɔ efiade la.

Kakɛduale nwo Ngyehyelee: ɔle ngyehyelee mɔɔ kile debie biala (kake ɛduale) mɔɔ hɔle zole wɔ ninyɛne/menli mɔɔ vi maanle ko ne ala anu nee maanle maanle mɔ ɛha la wɔ mekɛ kpɔkyee bie anu le kɛ ɛvole ngyɛnu nna.

Ezukoawɛke nwo Ndotole (Bagyete): Bagyete le ngyehyelee mɔɔ kile ɛleka mɔɔ yɛbanyia ezukoa yɛavi nee debie mɔɔ yɛbava yɛayɛ la. Ndonwo, abusua bie kola yɛ ye ezukoa (gya) now ngyehyelee mɔɔ kile ezukoa dodo mɔɔ ɔle nee kɛ ɔwɔ kɛ ɔdi ye la. (sua kake, aleɛ, nzule nee kenlaneɛ). Saa bɛnea na bɛhyia ezukoa dɔɔnwɔ a, ɔwɔ kɛ abusua ne pe adenle bie azo kpɔndɛ ezukoa anzɛɛ ɔkɔdie bosea.

Ezukoa nwo Ngyehyelee nzi Kakɛbɔle: ɛhye si (ba) mekɛ mɔɔ ezukoa mɔɔ yɛdi la zonle tɛla mɔɔ yɛnyia la



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

Ezukoa mɔɔ yɛli ɛmaa yebo zolɛ: Saa yete kake mɔɔ yebɔle yɛfi ezukoa mɔɔ yenyianle la anu na saa mɔɔ yɛli la bolo zo a ɔle kake

Kenin: ɔfale twea nwo

Ezukoa mɔɔ beva beyɛ gyima titili: Ehye le ezukoa mɔɔ maanle ne fa ye ninyɛne titili mɔɔ le kɛ, ahale ndenle, sukulu ezile, asopiti (kpɔkedele/ ayileyɛle ɛleka), twɛne (belegye) ehyele, adendule, nzulebɔle, melahyinli nee mɔɔ eha la.

ɔle kale adenle mɔɔ ahale nwiɔ kola fa ɛleka ko ne ala mɔɔ biala lua ye ɛleka la.

Gymayɛvoma Kakɛduale: Ehye le gymayɛvoma siane ahataule, be nganvole, be gyima ɛkɔnɛnle nwo adenlegyakyile ezukoa, yɛɛ anwobanebɔle nwo ezukoa mɔɔ arane tua maa be la.

Nwonanenu ɛnleɛnleɛnle: Debie anzɛɛ nwonane ne anu ɛnleɛnleɛnle mɔɔ befɛ milahyinli (endosekope) beyɛ la.

Maanle Kake nee ye Ezukoa Gyinlabelɛ : ɔkile ngitanwolilɛ (ɛzuzule) mɔɔ la ye kake nee ezukoa mɔɔ maanle ne le la avinli

Ezukoa Anwosesebe-zo-ɛdele: Ehye kile debie zo ɛdele wɔ meke bie anu anzɛɛ ezukoa zo ɛdele (saa yɛfa ezukoa ko yetoto bieko anwo a)

Anyuhɔle-nu Boavoma: Ehye kile maanle maanle nee eku eku ngakyile mɔɔ bɔ nu ye moale maa ye maanle ye amaa ye sa aha ye anyuhɔle now bodane ne la. Boavolema ehye mɔ bie a le: Maanlezo Gyaleka (IMF), Maanle maanle Ezukoazieleleka (ADB), Gyɛmane Arane (UK), Nrelenza Maanle Ngakyile Ngamɔnu ne yɛɛ Ameleka Maanle Ngamɔnu ne (USA).

ɛvole Awielee Ninyɛne Awolevole ɛvole: Ehye kile ninyɛne awolevole mɔɔ kɔ anwuma Bolonyia siane ne awielee wɔ ɛvole ne mɔɔ beleka nwole edweke la (ɛvole kpɔkyee bie anu).



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

Kakeɔle Molozo: Ehye si meke mɔɔ Arane keva ezukoa keli gyima ɔkɛmaa ɔkebo ezukoa dodo mɔɔ wɔ gya now ndotole ne mɔɔ Melalile Ayiama ne kelie kedɔ nu la.

Gualile Ezukoazieleleka: (EXIM BANGE)

Ninyɛne mɔɔ vi yɛ maanle ye (Gana) anu kɔ maanle maanle gyɛne zo nee mɔɔ yekɛla ye maanle gyɛne ne mɔ azo la ezukoazieleleka le mɔɔ beluale bɛ gyima nwo ndotole mɛla 2016 (Mɛla 911) ne azo a bɛbukele a. Bɛyele kɛ bɛfa bɛazɔ Arane nu amaa ye gya nwo ndotole ahoa ɔ gyake azo gyinla.

Ninyɛne Adenlezohɔle Azua (Gualile Azua): Ehye le azua (eleka) mɔɔ bɛfa bɛyɛ moale bɛmaa gyima gyima mɔɔ kpɔndɛ kɛ bɛfa bɛ ninyɛne bɛkɔ adenle zo (maanle gyɛne zo) amaa bɛ sa aha bɛ ninyɛne mɔɔ bɛhɛlale anzɛɛ bɛnwanle adwu eleka mɔɔ ɔwɔ kɛ ɔkɔ la a.

Gya nzi kake: Ɖle ngyehyelee mɔɔ ɔwɔ kɛ arane ye kile kɔ ɔbazi yeadua bosea ne nee nwole nzinwo ne la.

Ezukoa nwo Gyimalile: Bɛnea bɛbu mgbondɔ na bɛfa mɔɔ ɔyɛle la bɛto gua. Eza bɛnea ezukoa ne ɛlile wɔ ndenle ngakyile dɔɔnwɔ azo.

Ezukoa now Ngyehyelee: Ɖle arane ngyehyelee mɔɔ yeyɛ wɔ ezukoa ɛlile nee adwule now mɔɔ yɛmɔ a boa maa ɔnwu kɛ maanle ne ezukoa nee ninyɛne mɔɔ bɛkeɔboka la ɛleko ye boɛ la.

Ezukoa now Ngyegyɛle: Ɖle adenle mɔɔ bɛdua zo bɛsuzu bɛnwu kɛ maangyɛba ne mɔ bie le ezukoa now ngyegyɛle na ɔlua zo maanle ne aboa ye yeabo nyɛlee mɔɔ bahola ade tumi mɔɔ bɛle la azo.

Sukunwiɔ ɛhɔle mɔɔ bɛndua fiisi la: Ehye le agyakɛdule mɔɔ Maanle Kpanyinli Nana Akuffo-Addo arane dule wɔ Siane ɛhɔnla 2017 ne anu. Ɖkile a, kakula ko biala le nwole adenle ɔkɔɔ ye nwomazukoale zo sukunwiɔ biala anu mɔɔ ɔndua ezukoa biala a.



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

Gana Kulo wɔ: Ɔle gyimalile mɔɔ behye nuhua nwiɔ. Mɔɔ beyɛ la a le ke beletoa ninyene mɔɔ arane elua Kolonavaelɔso Moale ngyehyelee ne azo ɛbɔ ɔ bo la azo.

Ahyɛɛdeɛ: ɛhye le ezukoa now moale mɔɔ arane maanle zo boavolema ne ye ye mɔɔ benzia benlie a.

Arane gyima moale ɛnyianle: Ezukoa ɛhye le ngakyile mɔɔ beɔdua mɛla adenle zo a betua le ke Maanzikyi Asambile Gya ne, Ndenle now Gya ne, Gana Nwomazukoale now Gya ne, Nwole now Gya ne yɛɛ Maanle kpɔkedele now Gya ne.

Maanle ye anu Ninyeneyɛle: ɛhye le ninyene nee gyima muala mɔɔ yeɛ ye wɔ maanle ye anu wɔ meke titili bie anu ye dodo.

Maanle zo Ninyene ɛɔle now Ezukoa dodo: ɛhye le adenle mɔɔ befa zo besuzu benea ke maanle ne azo ezukoa ne le anwosesebe mɔɔ ɔbahola yeagyinla zo yeahɛla ninyene wɔ meke bie anu a. ɔboa noko ɔmaa maanle ne anu ezukoa ne anwosesebe ne kpogya saa yeɛfa yetoto maanle zo ɛdeɛ ne anwo a.

Siane biala ninyene awolevole now mbgondabule now ngyehyelee: ɛhye le ninyene awole evolale ne mɔɔ beɔdabe mɔɔ benea bole mɔɔ menli mɔɔ ɔ ninyene ne la tu na befa beto gua siane biala la.

Fa maanle ye anu ninyene wɔzie ninyene mɔɔ behɛla ala gyake anu: Ɔle adenle mɔɔ beɔdua zo beɛmaa benwu ɛhyianle mɔɔ ɔhyia ke yekeva ye maanle ye anu ninyene yekezie mɔɔ yekehɛla la agyake anu la, tɛla ke yekehakyi ninyene ne anu ke yeɛfa yeahɔ maanle zo adɔne la. ɛhye noko baboa wɔ ye gyima ne anyuhɔle nu.

Ninyene Awole ɛvole: Saa yeɛna ke ninyene muala avole si de a, ɛhye le fane dodo mɔɔ ninyene awole ne wɔ fo meke biala anu la.

Nzinwo now Kake: ɛhye gyi ɛke maa nzinwo dodo boseabɔvo ne tua ye wɔ bosea ne anwo anzɛɛ kake gyɛne meke mɔɔ bosea ne wɔ ɛke la.



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

Ndotolɛ mɔɔ fale ehya azodelɛ now ngyehyelee: Ngyehyelee ehye le mɔɔ NPP arane ne ɛla ye ali mɔɔ befa beadu ehya bo na beade adenyia ko ne ala mɔɔ menli enle ye wɔ ninyɛne now la azo, bɔbɔ wɔ ye namu namu ne mɔ azo. Bebalua ninyɛne bie le ke sukulu azua ezile nee bokeboka now la azo a beaye ehye a.

Gyima now ninyɛne titili mɔɔ be nye la ke bebanyia ye la: Ehye le ezuzule ninyɛne mɔɔ begyinla benea ke maanle ezukoa now edweke ne ezi ehɔ edwu ye la. Ninyɛne ne bie mɔ a le ezukoa enyanle, ninyɛne awole ewole, nzenznelɛ mɔɔ era gyima nu, eleka mɔɔ ye nee maanle zo amra gualile ne ehɔdwu la, konimi elile anzɛɛ azedɔle wɔ arane ezukoa ngyehyelee nwoyɛɛ adwenlekpɔke mɔɔ 'bank of Ghana bole mɔɔ gyegye ezukoa eliele ne ye emaanle wɔ maanle ye anu la.

Adwenle ko ɛyɛle wɔ ndelebebo adenle zo: Ole ndelebebo enyanle adenle mɔɔ bedua zo beda ngyehyelee mɔɔ beye la ali amaa be muala bealie beado nu na beadu nwole agyakɛ.

Debie asa ngane: Ole ninyɛne afoa afoa mɔɔ bebahola beaheha beabɔnu emaa yeaye kpole la.

Ezukoa nwo ngyehyelee: Ole ngyehyelee mɔɔ kuane ne mɔɔ nea maanle ne anu ezukoa edweke zo la dua zo nea ke ɔwɔ ke betua nzinwo meke ezinra bie anu anzɛɛ ɔwɔ ke bemaa ezukoa, nzinwo ne eleka mɔɔ ɔdwu amaa ninyɛne awole agyinla eleka ko.

Gyima ngyikyi ebukele anyuhɔle ngyehyelee: Yɛka gyima ngyikyi a enee yɛlekile gyima mɔɔ kola fa menli dodo bie na ɔle ye mgbonda ebule now ngelata mɔɔ ɔfa ɔye gyima mɔɔ ezukoa edweke ɔnle aze la.

Maanlekyekyele mbɔɔba: Ehye duma bieko a le NABCO mɔɔ arane eɛa era ke benlea bemaa menli mɔɔ ewie sukunsa la enya gyima ɛye amaa be ngyegyele ne mɔ azo ade na yeapkogya be ti anwo nee arane gyima ne mɔ zo na maanle ne anyia anyuhɔle.

Maanle gyima ngyikyi mgbanyima kuane ne): Maanle mgbanyima mɔɔ nea gyima ngyikyi ngyikyi ne azo la le eku mɔɔ wɔ arane gyima bo mɔɔ enle nvasoɛ enyanle gyima mɔɔ wɔ Sonvole ne



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

mɔɔ nea gualile zo azokoeele ne a. Bɛ gyima titli a le ke bekenla bekemaa gyima ngykyi ne mɔ kenyi na bekenyia anyuhɔle.

Maanle ɛhoayeleyle ngyehyelee: ɔle azele mɔɔ ezekye la ezieziele ngyehyelee mɔɔ baboa amaa ɛhoayele ne mɔɔ ezekye la azia agyinla ɔ gyake azo. ɔwo ke menli fa bɛ now wula gyima ɛhye eyele nu bɔbɔ meni mɔɔ ɛnle bie la.

Maanle Esiane now aagakɛdule eku ne : Bele ekpunli mɔɔ wo arane abo mɔɔ nea tu agyake na betoto ninyene boɛ meke ko biala mɔɔ esiane kezi la.

Anle nwole ezukoanyianle: ɔle maanle ne ezukoa muala mɔɔ nwole ezukoa emboka nwole la.

Non-Oil Real GDP Growth: ɔle debie mɔɔ befa besuzu ke maanle ne hɔle ye wo evolɛ ne anu wo gyima muala anu kyese nwole gyima ne ne.

Ezukoa mɔɔ ɛnvi adwule nu la: Arane ezukoa mɔɔ ɛnvi adwule nu la a le ezukoa mɔɔ bedie wo ademaa kelata now, ezukoa mɔɔ betua wo debie mɔɔ woɔwa woɔye debie nee bie mɔ mɔ ɛha la

Ninyene mɔɔ ɔwo ke yeye la: ɔwo ko MDA ye mɔɔ ɔwo ke bɛ beɛmaa ezukoa now sonvolɛ ne nee ezukoa mɔɔ ɔwo betua bete maanle gya ne anu la.

Mɔɔ zile la: ɛhye le ninyene mɔɔ zole nlidizo nlidizo.

Ezukoa mɔɔ Arane bava ali gyima la: ɛhye le arane ezukoa mɔɔ ɔnyianle mɔɔ mɔɔ bosea biala ɛnle nu la. Yekola yesuzu ɛhye ɛyanyenyenu ke ɔle ɔle maanle ne ninyene mɔɔ ɔyele la.

Primary surplus (deficit): ɛhye le ezukoa mɔɔ arane ne mɔɔ wo zole la fa di mɔɔ mɔɔ ɔnyia ye ɔfi adwule nu emboka now, yeɛ nzizo ɛduale noko ɛnle nu.

Ezukoa ɛlile anyuhɔle now nzuzule: Ke Gana maanle ne banyia anyuhɔle wo evolɛ ko meke nu la.

Ninyene nee ezukoa: Yɛfa yesusu maanle ne anu ninyene yeɔbu ke awole bavo la.



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinlabelɛ ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyakɛ azo bieko.”

Revenue: ezukoa dod muala mɔɔ arane nyia wɔ maanle ye anu ne maanle zo la.

Gyimayɛɛ now nane nane ɛziɛɛ: Bamaa ɛzule ara nane nane ɛziɛɛ nu amaa anyebolo ara gyima ne anu, ɛhye bamaa bɛ gyimayɛɛ ne aho ɔ nyunlu, yeade nane ɛhɛlɛɛ zo yeaboa maa bɛanyia gyima bɛayɛ na anyuhɛɔɛ ara gyima ne anu.

Twe adwenle ba debie zo: Ɛyɛ debie anzɛɛ nysɛɛ bie ɔlua mganɛɛdeɛ ti.

Bɛ ti anwo gyima ngyikyɛ: Bɛle gyima mɔɔ bɛdi bɛ ti anwo yɛɛ bɛnva menli dɔɔnwo.

Maanle nvasɔɛ ɛnyianɛ: Arane gyinla menli ne agyakɛ anu tua kake bie mɔ anu bie maa bɛ.

Menli ekpunli mɔɔ di titili bie: Bɛle sogyama gyimalilɛ ekpunli bie mɔɔ di bɛ gyima wɔ anwumanyunlu. Ɔkola ɔyɛ anwumalɛne nwib anzɛɛ nsa nee nuhua gyimayɛvo.

Maanlema avinli ɛzɛɛ moalɛ ezukoa: Ɔle ezukoa mɔɔ arane fa maa ezuavolɛ ne te bɛ ngyengyɛɛ zo.

Nyinyɛne nu ɛnɛɛnɛanɛ: Ɔle adenle mɔɔ bɛfa zo bɛnɛɛnɛlea ninyɛne kpale a.

Azɔɔkyɛ anwo ɛzulolɛ ne: Ɔle azɔɔkyɛ mɔɔ bu mgbole mɔɔ mekɛ dɔɔ ne ala azulɛ boa zɛɛ ɛwosolɛ a fa ba a.

Nɔhɛɛlilɛ: Saa arane ka edwɛkɛ kile ye ezuavolɛ wɔ ninyɛne mɔɔ ɔɛyɛ la anwo kɛ mɔɔ bɛkponɛ ye la wɔ ye mekɛ nu a.

Adenle: Ɔle edemgbole mɔɔ ahale fa zo kɔ azua ngakyilɛ zo a.

Ninyɛne bie mɔ anwo kakebolɛ: Kake mɔɔ arane bɔ wɔ ye gyimalilɛ nu la nee ninyɛne mɔɔyɛ ɔmaa maanle ne la.

Debie bolezonɛnɛ now adwule: Ɔle adwule mɔɔ bɛnɛa bolɛ mɔɔ deɛ ne sonle la anwo a bɛdiɛ ezukoa ne a.

Mɔɔ ɔ nwo la ɛkɛ la 20: Bɛle ezukoa now ngyegyɛɛ mɔɔ maanle nu ɛhakyilɛ fa bɛɛ maanle maanle mɔɔ bɛ now la ɛkɛ la.

Ɛdawɔ bɔ ɔ bo: Ɔle adenle mɔɔ arane ɛyɛ kɛ ɔdua zo yeava ezukoa nee moalɛ biala mɔɔ ɔfɛta yɛamaa mgbavolɛ nee mbɛɛra (18-40)



“Dua ngyehyelee kpale zo yɛamaa ezukoa gyinabele ne mɔɔ ɛgyigya la akpogya ɔ nwo zo yeagyinla ɔ gyake azo bieko.”

yɛɛ mgbavole nee mbɛlera gyima ne mɔɔ finde zɔhane ngyehyelee ne abo la amaa yeaboa beabo be gyima ne abo na beanlea emaa.

Mgbavole nee Mbɛlera Gyimanyiale Azokoele ne: Bɛgyinlanle Mgbavole nee Mbɛlera Gyimanyianle Mɛla 2015 (mɛla 887) ne azo a bɛdele azokoele ne a, ke ɔnlea mgbavole nee mbɛlera gyima enyanle, ye anyuhɔle, nwole ndotole, zole enleanle ye ndɛnde enyanle nwole edweke bie mɔɔ wɔ Ghana.

Nzinwo ɛduale: Bele ezukoa mɔɔ yetua wɔ bosea anzɛɛ ninyene mɔɔ yekebile anwo la.



